

За матеріалами Володимирського собору 1715 р. / Ігор Скочиляс. – Львів: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 80 с. 15. *Степовик Д.* Берестейська Унія і розвиток українського ікономалярства у XVI і XVII століттях / Д. Степовик // Unia Brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / Pod

red. R. Łuznego, F. Ziejki, A. Kępińskiego. – Kraków: «Universitas», 1994. – S. 465–474. 16. *Хіхляч Б.* Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12. «українознавство» / Б. Хіхляч. – К., 2010. – 18 с.

Тетяна Ємець

Цивілізаційний вибір України XIX століття: між асиміляцією та націєтворенням

Упродовж XIX ст., попри тотальні утиски, український національний рух продовжував розвиватися в рамках загальноєвропейського націєстановлення. Саме це дозволило українцям успішно опиратись асиміляції в Російській імперії.

During the XIX century, in spite of the total oppressions, the Ukrainian national movement continued to develop in the frame of European nation's-building. Exactly it allowed the Ukrainians to resist the assimilation in the Russian empire successfully.

XIX століття називають як століттям українського ренесансу, так і похмурою добою національного занепаду, викликаного наростаючою асиміляторською потугою російської імперії. Ці визначення однаково справедливі. Адже XIX ст. відоме в українській історії насамперед тим, що самодержавні «владарі», утвердивши свою владу на території Гетьманщини та повністю скасувавши її інституції, вже не відчували необхідності улещувати малоросів, натомість все чіткіше проголошували імперські зазіхання, викладені згодом щодо української мови у формулі «не было, нет, и быть не может» із сумнозвісного Валуєвського циркуляру. Але, як пише сучасний український мислитель І. Дзюба, це століття таки заговорило про Україну. І не лише в минулому, а й у теперішньому та майбутньому часі, коли «козацький сміх Котляревського сповістив про народження нової української літератури, спадкоємиці славних століть» [4, с. 4].

Значною віхою у національному відродженні стала недовга, близько шістнадцяти місяців (грудень 1845 р. – березень 1847 р.) діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке проголошувало своїми гаслами боротьбу за соціальне й національне визволення слов'янських народів, серед них і українців. Програма цієї першої організації українського руху модерної доби була утопічною, але, попри це, внесок її у процес сучасного українського націєтворення виявився вагомим. І, насамперед, тому, що (за висловом філософа М. Поповича) проголошуючи єднання з сербськими, болгарськими, чеськими, хорватськими, російськими й польськими патріотами, «українська нація цим заявляла про свою рівність серед рівних» [5, с. 53].

Наступним етапом українського ренесансу XIX ст. стало постання Громадівського руху. Започатковували першу, петербурзьку, Українську громаду звільнені із заслання кирило-мефодіївці. Коли після приходу до влади у 1855 р. царя Олександра II було проголошено амністію та почалася тимчасова лібералізація суспільного життя, М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко, П. Куліш, з'їхавшись до Петербурга, згуртували довкола себе молодих українців, що жили тут. Програма створеної у 1859 р. петербурзької Української громади була поміркованою. Передбачалось на легальних засадах провадити культурно-просвітницьку діяльність серед, передовсім, селянства. Планувалось проведення різноманітних мистецьких заходів, видання книжок, журналів. У 1861 р. П. Куліш за участю Т. Шевченка та М. Костомарова почали видавати перший в Російській імперії український часопис «Основа», який не лише протягом свого недовгого (до вересня 1862 р.) існування, а й у подальшому, слугував розвиткові самосвідомості української інтелігенції.

Ініціативи Петербурзької громади знайшли відгук у середовищі тогочасної інтелігенції на півдні Російської імперії,

де український рух підтримувався широко розповсюдженими ще з першої половини XIX ст. ідеями хлопоманства та українофільства. Письменники, публіцисти, культурно-освітні діячі, творча і наукова інтелігенція відстоювали право українців на свою історію, мову, культуру. Вони розгорнули широку просвітницьку діяльність, створювали громадські організації: товариства, клуби, гуртки. Згодом розпочався рух за об'єднання окремих організацій у Громади, завданням яких було вивчення історії рідного краю, розвиток культури народу, видання українських книг, газет, журналів. У 1861 р. студенти та викладачі Київського університету Св. Володимира разом із місцевою інтелігенцією заснували Київську громаду, яка налічувала близько 200 осіб. Очолював її В. Антонович, відомий історик, засновник Київської школи істориків. Також серед інших до Київської громади входили П. Чубинський, юрист, етнограф, відомий як автор слів до гімну «Ще не вмерла України...», та М. Драгоманов, визначний український історик, публіцист, громадський діяч. Хоча розроблений програм діяльності Громади, зазвичай, не мали, об'єднуючи людей, що були зорієнтовані, переважно, на проведення культурно-освітніх заходів і не бажали конфлікту з владою, попри це Громади стали потужною основою для формування у подальшому різноманітних політичних течій в українському русі XX ст.

Слідом за Києвом було засновано Громади в Полтаві, Чернігові, Харкові, Єлисаветграді та Одесі. Їхня діяльність зосереджувалася на створенні мережі недільних шкіл для неписьменних й дослідженнях у сфері етнографії, філології та історії. Сприяло цій культурно-просвітницькій діяльності те, що царська влада розширила можливості місцевої адміністрації в освітніх питаннях. Попечитель Київського освітнього округу М. Пирогов у жовтні 1859 р. дозволив відкрити в Києві першу в імперії недільну школу для дорослих, де була організована освіта рідною мовою. Серед 362 шкіл, відкритих в Російській імперії у 1859–1861 рр., більше сотні припадало на українські губернії [3, с. 66]. М. Костомаров організував збирання коштів для друкування підручників, авторами яких були Т. Шевченко та П. Куліш. Вчителями ставали члени Громад. Підкреслюючи надзвичайне значення Громад для національного відродження, філософ В. Горський зазначав: «Продовжуючи справу Кирило-Мефодіївського товариства, громадівці здійснюють на рівні філософської рефлексії виокремлення України як суб'єкта історичного процесу із суверенними культурними запитами» [2, с. 250].

Тим часом, самодержавна влада почала відчувати реальну загрозу з боку ще слабко організованого та мало чисельного українського руху. У Санкт-Петербург надходили скарги київських цензорів на велику кількість навчальної літератури українською мовою. Міністром внутрішніх

справ П. Валуєвим 20 червня 1863 р. було видано циркуляр про заборону друкувати українською мовою шкільну та релігійну літературу. Це стало черговим свідченням цілеспрямованої асиміляційної політики російської влади щодо українців. Адже, як наголошує сучасний український історик Я. Грицак: «Валуєвський циркуляр був спрямований на те, аби перешкодити українському рухові перетворитися з заняття вузького кола інтелектуалів на масове явище» [3, с. 67]. Громади було розпущено. Відновили вони свою роботу через десятиліття, на початку 70-х років. У Києві В. Антонович, М. Драгоманов, О. Русов, С. Подолинський та М. Зібер таємно утворили «Стару Громаду», куди увійшли близько сімдесяти досвідчених учасників громадського руху. Легальним осередком діяльності київської «Старої Громади» стало засноване у Києві Південно-Західне відділення Імператорського російського географічного товариства, урочисте відкриття якого відбулось 13 лютого 1873 р. Головою було обрано Г. Галагана, а керівником справ – П. Чубинського. Діями Південно-Західного відділення стали багато членів «Старої Громади». Зокрема, В. Антонович, М. Максимович, М. Драгоманов, П. Житецький, К. Михальчук. Зусиллями громадівців та під егідою Імператорського географічного товариства розпочинається видання архівних матеріалів з української історії, відкривається музей, бібліотека.

В. Антоновичем і М. Драгомановим були підготовлені й видані «Исторические песни малорусского народа» (том перший надрукований у 1874 р., перша книга другого тому з'явилась у 1875 р., далі публікація зібраного матеріалу перервалася). Це, організоване в 1870-х роках серед широкого кола інтелігенції, збирання маловідомих пісень та варіантів відомих українських історичних пісень стало одним із перших спільних проєктів наддніпрянців і галичан. Також коштом Південно-Західного відділення Імператорського російського географічного товариства у 1872–1879 рр. вдалося видати семитомний етнографічний та статистико-енциклопедичний збірник матеріалів етнографічно-статистичної експедиції, проведеної у 1869–1871 рр. у «Південно-Західному краї» під керівництвом П. Чубинського. У 1874 р. громадівці провели одноденний перепис населення Києва та околиць. Відбувся археологічний з'їзд у Києві (1874 р.), де члени Київської громади здивували вчений європейський світ солідністю і розмахом своєї наукової діяльності.

З 1874 р. по 1875 р. київська Громада мала змогу впливати на редагування російськомовної газети «Киевский телеграф». Було висунуто гасло щодо значного збільшення накладу газети, щоб задовольнити потреби небайдужих до української тематики читачів. Крім того, деяке послаблення цензури на початку 70-х років відкрило перед громадівцями можливість розпочати публікацію цілої серії українських популярних книжок, які тисячами примірників поширювались серед селян. Активізація діяльності київської Громади була сприйнята царським урядом як прояв українського сепаратизму. Наприкінці 1874 р. з Києва до Петербурга надійшов Меморандум, в якому повідомлялося, що українці прагнуть до відновлення гетьманської республіки. Його автором, ймовірно, був помічник попечителя київської шкільної округи, полтавський поміщик М. Юзефович, один із членів Південно-Західної філії Імператорського російського географічного товариства, який мав конфлікт із керівництвом Громади. У серпні 1875 р. за наказом Олександра II було створено спеціальну комісію, на яку покладалося завдання вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю. Комісія дійшла висновку, що «допустити окрему

літературу на протонароднім українським нарідчч значило б покласти тривку основу для переконання в можливості відділення, хоча б і в далекій будучині, України від Росії» [Цит. за: 3, с. 70]. За рекомендацією комісії негайно було вжито репресій проти окремих українських діячів. Одним із перших постраждав від них М. Драгоманов, якого у 1875 р. за особистим указом царя Олександра II було звільнено з Університету Св. Володимира за так званим «третім пунктом», без права викладання.

18 травня 1876 р. і газета «Киевский Телеграф», і Південно-Західне відділення Імператорського російського географічного товариства були закриті Емським указом, який діяв майже тридцять наступних років. В указі, серед іншого, заборонялось друкування та навчання українською мовою, навіть вчителів для південно-західних областей Російської імперії рекомендувалось набирати із росіян. Українському рухові було завдано тяжкого удару. Кількість членів київської Громади значно зменшилась до 55 чол. Серед них було утворено «комітет 12-ти», який повинен був в напівлегальних умовах продовжувати займатися організацією української вільної преси за кордоном. Частина громадівців (М. Драгоманов, Ф. Вовк, М. Зібер, С. Подолинський) емігрували. За дорученням і на гроші київських товаришів М. Драгоманов у 1878–1882 рр. видавав у Женеві журнал «Громада» – перший політичний український часопис. Це видання повинно було реалізувати висунутий М. Драгомановим і схвалений «комітетом 12-ти» план: ознайомити українців з передовими західноєвропейськими ліберальними та соціально-демократичними теоріями та розвивати національну свідомість. Часопис «Громада» став вільним від цензурних обмежень речником українського руху, а сам М. Драгоманов, за висловом Я. Грицака, неофіційним «послом української справи в Європі» [3, с. 71].

Сучасні дослідники українського руху XIX ст. зазначають, що його найбільшим досягненням стало успішне поєднання національних і соціальних чинників. Тоді, коли асимільоване в імперську владу українське дворянство відсторонилось від українського руху, поєднання українських національних інтересів нечисельної українофільської інтелігенції з соціальними інтересами селян зробило тогочасне українське відродження успішним попри неодноразові намагання царської влади знищити його.

Але «українофільство», на думку багатьох науковців, відповідальне також і за помилки українського руху. Насамперед, як зазначає Я. Грицак, «українофільство» базувалося на соціальній неповноті української нації, на відсутності національної еліти. Прославляючи героїчну звитягу козаків та осуджуючи національну зраду козацької старшини, українські історики-народники уникали розгляду проблеми руйнації загальнонаціональних здобутків у вирі громадянської війни. Також народницька ідеологія відштовхувала від українського руху українських поміщиків і чиновників, які хоча і розмовляли переважно російською або польською мовами, але виявляли почуття територіально «малоросійського» патріотизму і могли стати в пригоді українському рухові завдяки своїм економічним впливам, політичним зв'язкам і адміністративному досвіду. Слабкою стороною українського народництва було також його нехтування тими важливими процесами, що відбувалися на Сході і Півдні України: розвитком промисловості, будівництвом фабрик і заводів, формуванням нових класів – буржуазії і промислового пролетаріату [3, с. 72].

Через постійні репресії український рух наприкінці XIX ст. залишався слабким і нечисельним. Основні його здобутки обмежувалися культурною і науковою галузями. У 1882 р. у Києві почав видаватися російськомовний журнал «Киевская старина», в якому друкувалися українознавчі матеріали (виходив до 1907 р.). Київська Громада активно збирала й опрацьовувала словники та хрестоматії. Дуже популярними були театральні вистави на українську тематику. Та потенційні можливості українського руху були значно більшими. Про це найкраще свідчить успішне перенесення основних ідей тогочасного українського руху на Галичину, де за умов більш ліберального австро-угорського режиму було досягнуто значних успіхів як в українознавчій діяльності, так і у формуванні національно свідомої спільноти. Також український рух знайшов продовження у політичній діяльності та публіцистичних творах першої політичної української еміграції: учасників «жєневського гуртка».

У другій половині XIX ст. репресії самодержавної влади були спрямовані, передовсім, на знищення організаційних та культурницьких здобутків Громадівського руху, який врешті-решт змушений був згорнути свою діяльність. Але його інтелектуальна спадщина не пропала даремно. На думку І. Гирича, Громада, по-перше, об'єднала два покоління – кирило-мефодіївців та їх молодих наступників, що дозволило зберегти «тяглість і спадковість» інтелектуальних традицій. По-друге, Громади змогли об'єднати зусилля двох регіональних таборів – правобережного й лівобережного, уособлених у двох лідерах тогочасного руху, В. Антоновичі й М. Драгоманові. Результатом стала «кристалізація поняття соборності» України. І. Гирич також підкреслює значення етнографії для тогочасного українського руху. Адже в умовах, коли так звана «еліта», повністю асимільована російським самодержавництвом, відмовилась від національної належності, кожний український діяч XIX ст. (переважно це були інтелектуали) «обов'язково або починав свою діяльність, або віддавав значну частину життя етнографічно-фольклорним студіям, збирав пісні, казки, прислів'я... Народолубство («українофільство») було потрібне новій українській еліті, щоб: через народну творчість подивитися на українське минуле й побачити образ історії України, написаний самим народом; з'ясувати психологічно-ментальний тип українця, те, що його відрізняє від інших типів сусідніх слов'янських народів; накреслити кордони проживання українців; провести освітою й пропагандою мобілізацію української людності для здобуття собі політичних прав» [1, с. 62].

Отже, український рух у XIX ст. зазнавав численних репресій, але не припиняв свого існування. Незважаючи на утиски і переслідування, українське відродження продовжувалось, насамперед, у формі напівлегального громадівського руху. Саме Громади допомогли сформуватись та організаційно об'єднатись новому поколінню української інтелігенції, яке органічно приєдналось до загальноєвропейського культурного простору. Найвідомішим українським діячем європейського масштабу був М. Драгоманов. Змушений перебувати останні роки життя в еміграції, М. Драгоманов надзвичайно багато зробив для «введення українського визвольного руху до загальноєвропейського контексту» [2, с. 262]. У численних публікаціях, виступах на міжнародних наукових конгресах і з'їздах він наполегливо знайомив світову громадськість із проблемами українства. Водночас він, прагнучи зорієнтувати український рух у європейському спрямуванні, гостро критикував народників-українофілів. Як наголошує Я. Грицак, М. Драгоманов був послідовним

прихильником політизації українського руху. Розбіжності у поглядах на мету і завдання українського руху привели його до розриву 1885 р. з культурницьким спрямуванням українофілів київської «Старої Громади». Натомість, зростають зв'язки М. Драгоманова з галицькою молоддю, що значно активізувало український рух у середовищі західноукраїнської інтелігенції.

«Молода Україна» – так назвав нове покоління української інтелігенції, що здійснює подальший розвиток філософії національної ідеї наприкінці XIX – на початку XX ст., найзначніший його представник і лідер І. Франко» [2, с. 275], зазначав В. Горський. Назва ця вперше використана у промові «Молода Україна, її становище і шлях», яку виголосив перед своїми земляками-українцями 25 лютого 1890 р. у Петербурзі на зібранні, присвяченому роковинам Т. Шевченка, молодий випускник Петербурзької військово-правничої академії, літератор і публіцист Т. Зінківський. «Молода Україна» стала новим етапом українського руху, політичною метою якого стало визволення українського народу. Молоде покоління діячів українського відродження кінця XIX – початку XX ст. в умовах бездержавності та переслідування національного поступу змогло не лише розвивати українську культуру у всьому розмаїтті проявів, але й продовжити становлення українського руху від романтично-народницького до структурованого політичного.

У жовтні 1890 р. було засновано першу українську політичну партію у Галичині – Русько-українську радикальну партію. До неї входили І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, М. Ганкевич, В. Охримович та ін. Серед її гасел вперше в історії українського руху було висунуто гасло політичної самостійності України. На наддніпрянській Україні влітку 1891 р. на могилі Шевченка у Каневі було таємно засновано «Братство тарасівців», серед провідників яких були І. Липа, Б. Грінченко, М. Коцюбинський. У політичній програмі товариства містились вимоги широкої політичної автономії України. У 1900 р. у Харкові було створено Револьюційну українську партію. Серед її діячів були Дмитро Антонович, Михайло Русов, діти старогромадівців Володимира Антоновича та Олександра Русова.

І. Стешенко разом із М. Лисенком підтримали молоде покоління у прагненні реформувати Загальну українську організацію (ЗУО), засновану в 1897 р. у Києві на нелегальному з'їзді представників всіх Громад України. На конференції ЗУО восени 1904 р. було ухвалено рішення про створення на її основі Української демократичної партії. Згодом від неї відколось радикальне молоде крило: Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький та ін. утворили Українську радикальну партію. У 1905 р. розкол був подоланий, і було утворено Українську демократично-радикальну партію.

Результатом філософської розробки національної ідеї у творчості речників «Молодої України» та критики обмеженості, властивої традиційній українофільській картині світу, стало посилення національного радикалізму, основи якого було закладено з виходом у Львові (1900 р.) брошури під назвою «Самостійна Україна» одного із колишніх «тарасівців», адвоката із Харкова, М. Міхновського. Він уперше спробував філософськи обґрунтувати проблему політичної незалежності України. Відтоді ця проблема набуває всеукраїнської ваги й починає інтенсивно дискутуватися в колі українських інтелектуалів.

Український рух у XIX ст. зазнавав репресій, але не припиняв свого існування. Почавшись як культурницький рух у середовищі хлопоманів та українофілів, він опанував

широкою верствою українофільської інтелігенції через громадські організації. Не маючи змоги «просвітити» селянство, український рух все-таки зумів виховати молоде покоління свідомих українських патріотів, які змогли перетворити його на політичний рух із гаслом самостійної України. Отже, цивілізаційний вибір Україною XIX ст. був здійснений. Не дивлячись на зростаючий асиміляторський тиск російського самодержавництва, Україна не лише не втратила своєї самобутності, але й продовжувала процес націєстановлення у загальноєвропейському контексті. І уже в кінці XX ст.

здобутки українського руху доби національного ренесансу дозволили Україні вибудувати власну державність.

1. *Гирич І.* Історичні причини наших поразок і перемог / Ігор Гирич. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 142 с. 2. *Горський В. С.* Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с. 3. *Грицак Я. Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с. 4. *Дзюба І.* У світі думки Лесі Українки / І. Дзюба. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 44 с. 5. *Полович М. В.* Національна культура і культура нації / М. В. Попович. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 61 с.

Світлана Кагамлик

Інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу за свідченнями сучасників

В статті аналізується інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу за свідченнями сучасників у його різних проявах: в освітньому рівні; інтелектуальному становленні; культурно-освітній діяльності осіб в архієрейському сані.

The intellectual potential of the Ukrainian church's elite of the Early Modern time is analyzed in the article after the testimonies of contemporaries in their different aspects: educational level; intellectual becoming; cultural and educational activity of the persons in bishop's dignity.

Одними із важливих джерел, які дають підстави охарактеризувати інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу, є матеріали, залишені свідками тогочасної епохи, які могли безпосередньо спостерігати і оцінювати життя й діяльність вищого православного духовенства. Слід звернути увагу на певну тенденційність такої інформації, яка, залежно від бажання особи-оповідача, могла ідеалізувати свій об'єкт (як у випадку життєписів святителів, які часто писалися за певною схемою), чи навпаки, що бувало значно рідше, намагалася подати його в негативному ракурсі. Такі свідчення могли мати або цілісну, завершену форму, якщо стосувалися конкретної особи – написання біографій, виголошення панегіриків, похоронних промов, складання епітафій, або залишитися у вигляді невеликих вкраплень, згадок у літературних творах, спогадах, листуванні, офіційній документації тощо, а тому не можуть мати самостійного значення для характеристики особи.

Для з'ясування розвитку інтелектуального потенціалу українських церковних ієрархів – вищого адміністративного проводу української церковної еліти – варто прослідкувати декілька його етапів: 1) освітній рівень, здобутий під час навчання у Києво-Могилянській академії та інших вітчизняних і закордонних навчальних закладах; 2) інтелектуальне становлення; 3) культурно-освітня практика у архієрейському сані.

Освітній рівень (навчання у вітчизняних і закордонних навчальних закладах). Характеристика інтелектуально-освітнього рівня ієрарха його сучасниками іноді допомагає з'ясувати окремі аспекти його життя і діяльності, особливо, коли біографічні дані є неповними чи суперечливими. Зокрема, відомо, що майбутній київський митрополит Іван Борецький навчався у Львівській братській школі, але припускають, що він міг також навчатися в Острозькій школі і в закордонних навчальних закладах, наприклад, у Краківському університеті. Принаймні такий рівень його освіченості і знання мов засвідчував його сучасник Єлисей Плетенецький, стверджуючи, що Борецький «в божественном писанні искусен, греческий и латинский язык добрь умъвый» [3, с. 5]. Саме ці мови, починаючи з 1604 р., Борецький викладав у Львівській братській школі, того ж року став її ректором.

Його наступник Ісайя Копинський навчався в Острозькій школі, а на думку деяких дослідників – у «галицьких учили-

щах» Львова. Сучасники називали його мужем «благочестивым, искусным, во всіх добродетелях исправным» [5, с. 280].

З часів протекторства над Києво-Могилянською академією митрополита Петра Могили склалася традиція направляти за кордон для поповнення знань і підготовки до викладацької роботи кращих вихованців коштом ректорів чи покровителів – митрополитів. Стипендії для навчання за кордоном надавали, окрім Петра Могили, ректори Варлаам Ясинський, а пізніше, у XVIII ст. – Рафаїл Заборовський, Самуїл Миславський, Гавриїл Кременецький. Таким чином у XVII–XVIII ст. більшість майбутніх архієреїв здобувала освіту за кордоном – в університетах Польщі, Чехії, Італії, Франції, Німеччини.

Освітній рівень майбутніх ієрархів, зокрема тих, які були визнані святими, яскраво ілюструють також дані з життів. Зокрема, укладач життя св. Димитрія Ростовського так описує цей період його життя: «егда добре навиче чтенію и писанію славенскаго діалекта, тога вданъ бысть [отрок Данило (в чернецтві Димитрій) – С. К.] во граде Києве въ училищный Богоявленскій монастырь ради обученія иностраннымъ языкамъ и другимъ свободнымъ, тамъ преподаваемымъ наукамъ. По определеніи въ сіе училище, отрокъ Данииль остроты ради ума своего и неусыпнаго ради прилежанія въ скоромъ времени хорошіе нача въ ученіи показывати успехи, и паче сверстниковъ своихъ преспеваше: немногимъ же летомъ минувшимъ, явился довольно искусенъ въ стіхотворстве и витійстве, и знающъ добре все тое, чему учимо бысть» [11, с. 5–6].

Цікаво, що характеристику інтелектуального рівня ієрархів містилися навіть написи під портретами ієрархів. Так, у написі під портретом єпископа Костромського і Галицького Геннадія Андріївського, який зберігався в Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирі, де архієрей завершив своє життя, зазначалося, що він «в греческом, немецком и латинскомъ языкахъ искусен, философію и богословіе в Києве в 1736 окончил» [5, с. 34].

Інтелектуальне становлення. До висвяти в архієрейський сан більшість майбутніх ієрархів проходили етап інтелектуального становлення, займаючись культурно-просвітницькою діяльністю. Насамперед, свій інтелектуальний потенціал вони могли виявити у проповідництві, а також у викладацькій діяльності в Києво-Могилянській академії,